

Józef Hofmann. Pianista – Kompozytor – Wynalazca

STRESZCZENIE

Józef Hofmann (1876-1957) był wybitnym pianistą polskim, który zajmuje szczególne miejsce w światowej historii fortepianowej sztuki wykonawczej. Jego gra odznaczała się najwyższymi walorami – była bezbłędna technicznie, oryginalna, indywidualna, odkrywca, czasami kontrowersyjna. Był on artystą niepowtarzalnym, dostarczającym słuchaczom przez ponad pół wieku swej kariery wspaniałych wrażeń i niezwykłych przeżyć. Świadczą o tym zachowane nagrania artysty, recenzje jego koncertów i relacje naocznych świadków. Za życia cieszył się wielką popularnością, sławą i uznaniem, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych i przedrewolucyjnej Rosji. Po śmierci został zapomniany, w ojczystym kraju mało znany, choć wśród koneserów jego wyjątkowe nagrania były rarytasami.

Książka ta ukazuje sylwetkę Józefa Hofmanna w różnych obszarach jego działalności – pianistyki, kompozycji, pedagogiki i wynalazków. Jego niezwykle życie, kariera pianistyczna, twórczość kompozytorska, praca nauczyciela fortepianu, zainteresowania pozamuzyczne i liczne wynalazki ukazują człowieka o szerokich horyzontach, inteligentnego i wszechstronnie utalentowanego.

Materiał źródłowy wykorzystany w książce obejmuje: nagrania, kompozycje, programy i recenzje koncertów w Polsce, Rosji, Niemczech i Stanach Zjednoczonych, listy, maszynopis *Autobiografii* Hofmanna, dwie jego książki o grze fortepianowej, fotografie i inne materiały ikonograficzne. Ważnym źródłem informacji są także artykuły o Hofmannie, dwie książki ukazujące fragmenty jego biografii – Graydon i Sizemore (okres pierwszego małżeństwa) oraz Jana Żdzarskiego (dzieciństwo i młodość) oraz prace doktorskie i magisterskie dotyczące wybranych zagadnień jego działalności artystycznej.

Osią narracji w książce jest niezwykle biografia Hofmanna. Historia jego życia ukazuje drogę artysty o wyjątkowym talencie, jaką przebył z Krakowa poprzez Europę i Rosję do Ameryki, w której ostatecznie zadomowił się i osiadł na stałe.

Józef Hofmann urodził się 20 stycznia 1876 roku w Krakowie. Jego ojciec, Kazimierz Hofmann był dyrygentem, pianistą i kompozytorem; matka, Matylda Pindelska, była aktorką i śpiewaczką operową. Wychowywał się w rodzinie artystycznej, w której było wielu aktorów, śpiewaków, malarzy i muzyków. Od najmłodszych lat wykazywał zdolności muzyczne, doskonały słuch i pamięć. Naukę gry na fortepianie rozpoczął w wieku trzech lat. Pierwszych lekcji udzielała mu ciotka (siostra ojca), a następnie sam ojciec. Józio miał szczególne predyspozycje do gry na fortepianie, szybko robił postępy i wkrótce rozpoczął publicznie występy. Debiutował jako „cudowne dziecko” w 1886 roku w Teatrze Wielkim w Warszawie, a następnie odbył tournée koncertowe po Europie (Berlin, Praga, Kopenhaga, Paryż, Londyn), wzbudzając podziw swą grą.

Jesienią 1887 roku 11-letniego Hofmanna wraz z rodzicami udał się do Ameryki na tournée obejmujące 80 koncertów. Amerykański debiut w Metropolitan Opera House w Nowym Jorku odbył się 29 listopada 1887. Mały wirtuoz porównywany do Mozarta odnosił niebywale sukcesy i w ciągu 10 tygodni wykonał ponad 48 koncertów, po czym w lutym 1888 roku tournée zostało przerwane przez Towarzystwo na rzecz Przeciwdziałania Okrucieństwu wobec Dzieci (ang. *Society for the Prevention of Cruelty to Children*).

Rekompensatą była kwota 50 tys. dolarów ofiarowana Kazimierzowi Hofmannowi przez Alfreda Corninga Clarka, pod warunkiem zaprzestania publicznych koncertów Józia do 18 roku życia i podjęcia edukacji muzycznej.

Hofmannowie opuścili Amerykę w marcu 1888 roku i osiedlili się w Berlinie, gdzie Józio Hofmann rozpoczął naukę kompozycji u Heinricha Urbana, gry na fortepianie u Maurycego Moszkowskiego, a także studia w zakresie elektrochemii i chemii nieorganicznej na Uniwersytecie Technicznym w Berlin-Charlottenburg. W tym czasie korespondował z Edisonem i otrzymał od niego w podarunku fonograf, na którym dokonywał nagrań swojej gry. W latach 1892-1894 był prywatnym uczniem Antoniego Rubinsteina w Dreźnie, który był dla niego wspaniałym nauczycielem i największym autorytetem. Po 6-letniej przerwie w koncertowaniu 18-letni Józef Hofmann ponownie zadebiutował jako pianista, wykonując w Hamburgu 12 marca 1894 roku *Koncert fortepianowy d-moll* Rubinsteina z orkiestrą pod dyrekcją kompozytora. Był to początek wielkiej kariery pianistycznej trwającej ponad 50 lat.

Po udanych koncertach w Europie 18 listopada 1895 roku Hofmann dał pierwszy koncert w Petersburgu, który zapoczątkował pasmo nadzwyczajnych sukcesów pianisty w Rosji. Został mianowany następcą Antoniego Rubinsteina i był uwielbiany przez rosyjską publiczność. Przyjmowany z największym entuzjazmem, wracał tam chętnie przez kolejnych 18 lat (do 1913 roku), podczas których odbył 9 tournée koncertowych.

W marcu 1898 roku udał się do Ameryki, gdzie po 10 latach od amerykańskiego debiutu jako „cudowne dziecko”, wystąpił z recitalem w Carnegie Hall w Nowym Jorku. Od tej pory coraz częściej występował w Stanach Zjednoczonych i ostatecznie osiadł tam na stałe. W 1905 roku ożenił się z Marie Eustis, z którą zamieszkał w Aiken w Południowej Karolinie. Rok później urodziła się ich córka Josefa. Poza intensywną działalnością koncertową w Ameryce, Europie i Rosji, dokonywał nagrań dla różnych firm fonograficznych (1903-1940), pisał artykuły i prowadził rubrykę z poradami dla pianistów w czasopiśmie „Ladies Home Journal” (1901-1914), a także zajmował się wynalazkami. W 1927 roku ożenił się po raz drugi z Elisabeth Short, z którą miał trzech synów – Antona, Edwarda i Petera.

W latach 1924-1938 był szefem wydziału fortepianu i prowadził własną klasę w Curtis Institute of Music w Filadelfii, a w 1927 roku został dyrektorem Instytutu i pełnił tę funkcję przez 11 lat. Recital „pożegnalny” w Casimir Hall 7 kwietnia 1938 roku zakończył jego pracę w uczelni.

„Złoty Jubileusz” Hofmanna z okazji 50. rocznicy jego debiutu jako „cudowne dziecko” w Ameryce odbył się 28 listopada 1937 roku w Metropolitan Opera House i zapoczątkował wielkie tournée po Stanach Zjednoczonych i Europie na cały sezon 1937/1938.

W okresie międzywojennym Hofmann odwiedził Polskę trzykrotnie – w 1934, 1935 i 1938 roku. Jego koncerty w Polsce były wielkimi wydarzeniami artystycznymi. Jego przyjazd w 1934 roku nastąpił po ponad 20 latach nieobecności w ojczyźnie. Koncertował z wielkim powodzeniem. W dowód uznania dla jego sztuki pianistycznej został odznaczony tytułem *profesora honorowego* Warszawskiego Konserwatorium Muzycznego (1934) i orderem Polonia Restituta (1935). W maju 1938 roku wystąpił w Warszawie, Krakowie i Poznaniu. Była to ostatnia wizyta Hofmanna w Polsce.

W 1939 roku rodzina Hofmannów przeniosła się do Los Angeles w Kalifornii. Jego działalność koncertowa została znacznie ograniczona z powodu mniejszej ilości propozycji, stanu zdrowia i kłopotów rodzinnych. W latach 1938-1945 wystąpił jeszcze ponad 30 razy

m.in. 16 razy w Carnegie Hall w Nowym Jorku, Cleveland, San Francisco, Waszyngtonie, Toronto i innych miastach oraz zagrał w wielu audycjach radiowych. Ostatni recital Hofmanna w Carnegie Hall odbył się 19 stycznia 1946, a ostatni publiczny występ – recital w Academy of Music w Filadelfii – 28 lutego 1946 roku.

Ostatnie 11 lat życia Hofmann poświęcił na swoje zainteresowania pozamuzyczne, wynalazki i nagrywanie. Interesował się życiem muzycznym na świecie, śledził kariery młodych pianistów, korespondował z przyjaciółmi i napisał swoją autobiografię.

Zmarł w Los Angeles 16 lutego 1957 roku. Został pochowany na cmentarzu Holly Terrace w Los Angeles w nawie Sanctuary of Twilight Hush.

Autentycznym świadectwem sztuki pianistycznej Hofmanna są jego nagrania, których dokonał dość dużo w różnych firmach fonograficznych (G&T, Brunswick, RCA Victor, Columbia), nagrania pianolowe oraz z niektórych koncertów, audycji radiowych i prywatne. Nigdy jednak nie zgadzał się na ich wydanie z powodu niezadowalającej – jego zdaniem – jakości brzmienia. Po śmierci artysty wiele jego nagrań zostało opublikowanych. W latach 1992-2017 ukazała się seria *The Complete Josef Hofmann* (16 CD w 9 albumach) – wydana przez VAI Audio&IPA (vol. 1-4) i Marston (vol. 5-9), która zawiera wszystkie zachowane i dostępne obecnie nagrania Hofmanna.

Hofmann był nie tylko pianistą, ale także kompozytorem. W jego dorobku znajduje się około 60 utworów, głównie fortepianowych (cykle miniatur, wariacje, sonaty, preludia, nokturny, walce, mazurki, 5 koncertów fortepianowych, *Chromaticon* na fortepian i orkiestrę) oraz *Symfonia E-dur* i poemat symfoniczny *The Hainted Castle*. Wiele utworów powstało w okresie młodzieńczym, inne w latach 1915-1923, a ostatnie trzy utwory pod koniec życia. Hofmann często wykonywał własne utwory podczas koncertów. Kompozycje utrzymane w stylistyce romantycznej z elementami wirtuozowskimi publikował pod własnym nazwiskiem, natomiast utwory modernistyczne pod pseudonimem Michel Dvorsky. Twórczości Hofmanna jest nieznana i niewykonywana, choć większość utworów fortepianowych została wydana za życia artysty.

Odrębną dziedziną osiągnięć Hofmanna są jego wynalazki, których liczbę określa się na 60-70. Od najmłodszych lat wykazywał zamiłowanie do nauk ścisłych, był spostrzegawczy i kreatywny, dostrzegał możliwości udoskonalenia wielu przedmiotów. Patenty Hofmanna, do których udało się dotrzeć, dotyczą mechanizmu samochodowego (m.in. sposoby odnawiania akumulatorów, sprężyny pneumatyczne, wały, resory, zawory, tłumiki i amortyzatory, wskaźnik położenia pojazdu), systemu młoteczkowego w fortepianach w celu osiągnięcia lżejszej gry i nagrywania muzyki z uwzględnieniem zmian dynamicznych. Wiele wynalazków przypisuje się Hofmannowi, choć nie są potwierdzone dokumentami patentowymi, jak np. wycieraczki samochodowe, spinacz biurowy, spiralna grzałka do gotowania wody, zegar elektryczny, kręcony stołek do fortepianu z regulowaną wysokością i inne.

Ciekawym wątkiem rozważań nad sztuką pianistyczną Hofmanna są wyniki analizy akustycznej nagrań Hofmanna, która wykazała wiele cech charakterystycznych jego gry oraz wykryła szczegóły nieuchwytnie uchem. Interesująca okazała się analiza porównawcza wykonania *Ballady g-moll* op. 23 Chopina przez pięciu pianistów (w tym Hofmanna) oraz trzy różne wykonania *Berceuse* op. 57 Chopina przez Hofmanna.

Książkę dopełniają bogate aneksy, które zawierają wykaz koncertów, kompozycji, patentów, dyskografię, recenzje i opinie oraz pełną wersję autobiografii Hofmanna.